

ШЫН

Солун 1925
чылдың август
31-де түнү
ЭГЕЛЭН

№ 241 (14963)

1992 чылдың декабрь 15, вторник

Солунга ат салган шагм 20.30. Чагыдар өртөз 10 көп. Сапар өртөз 1 рубль.

ПРЕЗИДЕНТИНИ, СЪЕЗДИНИ, КАДЫ МЕДЕГЛЕЛИ

МОСКВА, декабрь 11. (РосИТА-СЧТА-ның корр.) Россиянын Президентин болгаш улус депутаттарынын Съездини сүмөлжигелерини соода кады кылган медег-леди тараткан. Бинда олар «хооблужудуга болгаш күсөкчи эрге-чагыргаларын аразында тургустунуп келген маргыз-даалыг айтырларын чүгө конституциялыг аргалар-биле шинтирээринге» чүткүлдүү илергейдес.

Россия Федерациясында конституциялыг тургустуну турумчудуп быжыктырар дугайында

РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫН УЛУС ДЕПУТАТТАРЫНЫН VII СЪЕЗДИНИН ДОКТААЛЫ

1. Россия Федерациязынын чаа Конституциязын (Ундезин Хооблузуун) кол-кол чүткүлдөрүн дугайында Бүгү-Россия референдумун эрттирерин 1993 чылдың апрель 11-де кылдыр томулбаар.

4. Россия Федерациязынын чаа Конституциязын хулаас алдырыга чедир уеде Россия Федерациязынын Конституция сунуун составында эргин калган вакансияларга (хостуг олууртарга) судьялар согууру эрттирбес.

АҢГЫ-АҢГЫ КЕЗЕКТЕРЖЕ

1973-1974 чылда төртүтүгөн шериг назлыг оолдарын Россиянын аңгы-аңгы булунардында шериг кезектерге аткарып чорудар амыралык шериг Тыва Республиканын шериг комиссарыды бо чылдын ноябрында айдан өгөлөн.

ЧУРУКТАРДА: чымала дункутуунда амыралык шериг чымала пунктуунга концерт үезинде.

Олар ОХЕМЧИКТИН фотолары.

дектеринче чорупкан. Ол дээр-ге Красноярск, Хабаровск крайлар, Иркутск область, Тула, Владивосток хоорайлар болгаш Забайкальск чамдык шериг кезектери болуп турар. Оон мнай бистини колжымыс — Алтай крайге база Тывадан оолдар чоруткан.

Шеригке чоруп турар оолдарга ада-иелер, теределери кээп, чагы-сугу берип турары өөрүнүт. Анаа Кызыл-дым уран чүгү унчылжынып сургууларды, кара четпестер шинтирелерини төлөөрү, хоорайнын ийн дугар ортукма школанын болгаш өске-даа черлерин бо-тыныгы ар-тистери доктаамал барып, ужуражылганы кылды, оюн, концерттери бо-ла бараалгады турар.

ӨРТЕКТЕР! ӨРТЕКТЕР!

Бистин республиканын де-васкээринге азын-емини кол продуктуларынмын өртөз 1992 чылдын ноябрыда декин өскенин республиканын Статистика эргелелинги кылаас на-чалыгынын оралакчымы Г. Лалетина редакцияга дын-наткан.

ДУГУРЖУЛГА ЧЕДИП АЛДЫНГАН

МОСКВА, декабрь 12. (РОС-ИТА-СЧТА). РФ-тин улус депутаттарынын VII Съездини элери келген конституция кризисин ажы эртер та-лазы-биле дугуржулга чедип алдыныган тайылбырлап тура Президент Борис Ельцин «ындаг дугуржулганы — эрге-чагырганын үш адырларын — күсөкчи, хооблужудуга, суд эрге-чагыргаларын аразында дугуржулга чедип алганы дээрге, оон тайбын, сезиг-чок чурттан болур дээр-зин көргүзүп турар» — дээн. Ол дээрге кандыг-даа эргил-делер, Конституцияга удуур хөдөлүшкенин болбас дээни ол.

жылгалар дыкка шылдым бай-ызы-даа эи хөй бадылашкы-нын албас болза, Чазак Даргазынын хулаасизини күсөдички кылдыр Егор Гайдарын томулбаар.

ЧОННУҢ ЭРГЕ-АЖЫЫ ДЭЭШ

Тыва Республиканын Чазанын 1992 чылдын сентябрь 8-те хулаас алган № 119 доктаалыга болгаш ТР-нин Президентизинин 1992 чылдын ноябрь 5-те үндүрүш № 45 Чарлыкка хамаарыштыр Кызыл хоорайда болгаш чамдык районнара соогру үсе и-эм-бүрү адыр-дынар джир чугаалар дымалым турар алдгар. Анаа хообаштыр чогуур тайылбырын бээрин журналист Алексей Дугержа Тыва Республиканын Чазанын Даргазынын оралакчысы Биче-оол Сундуевич ШЫРАПТАН джээп.

Чазак Даргазынын оралакчысы-биле интервью

Айтырмы. «Арга-водака кылдыгы республикаже ки-нерин болгаш спирт айман салдыгы чурумчудар тал-лазы-биле хемчегер дуйш-ма» Тыва Республиканын Пре-зидентизинин 1992 чылдын ноябрь 5-те № 45 Чарлыктын чамдык чүткүлдөрүн 1993 чыл-дын январь 1-ден сонгаар Кызыл хоорайга күсөдери сонсаар алдгар, чүге дие, кей-лик чымын найымсалда кей-лик магазинерини хуужулар, а-хуу кижилер арага садар де-цензия аларын Чарлык эзу-гаар соксаткан болгай деп, чамдык кижилер чугаалапту-рур. Бичаарга хуу маганис-нерге арага садарын чөпшө-рээр деп чугаа-база джына-лым турар алдгар.

Айтырмы. «Арга-водака кылдыгы республикаже ки-нерин болгаш спирт айман салдыгы чурумчудар тал-лазы-биле хемчегер дуйш-ма» Тыва Республиканын Пре-зидентизинин 1992 чылдын ноябрь 5-те № 45 Чарлыктын чамдык чүткүлдөрүн 1993 чыл-дын январь 1-ден сонгаар Кызыл хоорайга күсөдери сонсаар алдгар, чүге дие, кей-лик чымын найымсалда кей-лик магазинерини хуужулар, а-хуу кижилер арага садар де-цензия аларын Чарлык эзу-гаар соксаткан болгай деп, чамдык кижилер чугаалапту-рур. Бичаарга хуу маганис-нерге арага садарын чөпшө-рээр деп чугаа-база джына-лым турар алдгар.

ПРЕЗИДЕНТИГЕ БАЙЫР ЧЕДИРГЕН

Бинда мынча деп бижээп: «Самбо хурешке эрген деле-гей маргызлазынга Силерни чыгыс чер-туртулулар Иван Хураганын спортчуларын дээни байыр чедирип тур бис.

Англиянын Кент хоорайны-га чоокта чаа самбо хуреш талазы-биле делегей чемпион-радына бистин чыгыс чер-туртулу Иван Хураган спортчуларын аразында «Делегей чемпиону» атты чаа-ды алгаш республиканын спортчу ат-алдарына улуг үтү-хузуни киргизген.

ЧЕДИ ЧҮЗҮН МАЛЫМ ТУРДА... ӨШКҮ ӨСПЕЙН, ЧЫЛДЫҢ-НА ЭВЭЭЖЕП БАР ЧЫДАР

Ажылышчи кижилер

ТУРАЛЫГДА КЫШТААНДА

БАЙ-ТАЙГА. Хоочун көктү, кода каякты даяр болбайт...

Чылдан чымег эки болуп келген. Совет чылдары эки көргүзүлүп малчылардын сап...

туз-тузта чүс баш четкес.

Интанган-биле ооа мыай ажал-агыйым кызымак бо...

Мария Тюлюшева адим сымлап дээш эртен кыштагашкында база кызымак көргүзүлүп болганынан бирээ...

Хоочун малчы ам ийн чыл улаштыр туура чыгып калган. 360 кой олча-манды, денгизден ам-лаа күсүтү кезээр деп болуп...

Каа-Хем ДЕЛГЕР.

ДУЗАЛАКЧЫЛАРЫ-БИЛЕ КАДЫ

УЛУГ-ХЕМ. «УТКА 25 чыла» совхозка чеде берген, койжолуларын ажал-агыйым ба...

КӨРГҮЗҮГЛЕР КӨСТҮП ЭГЕЛЭЭН

КАА-ХЕМ. Районда бо бунерде чеден ажы арап болуша...

Иларова Пермихова, Петр Саян оларын таратым ажал-агыйым ба...

АДАЗЫН ОГЛУ СОЛУУР

УЛУГ-ХЕМ. Кыргыз Бөлчмөнөвич Байлакыйн мал ажылына...

Малчынын ажылына-кисе ак сепкилдэн, кызымак алдыла...

Республиканын ажыл-агыйларына мал кыштактаашкынын дугайында чүүлдер содунарга парлаттынып...

Уу тураалам аларынн бозд, камдык кыштактарда даяр кышталарына...

кышкыр тускайлаша совхозчүсө берге ажал-агыйым бооп бир чылар-дыр...

Бирээде, инти өшкү маалык чылда чыгып эвээжес кел чыдар-дыр...

же-дээ өзүп турар болза, төрүүр мал чогууру денсизден эвээжес бээр...

Херек кырнда байда бистин ажал-агыйымда амдык эмес. Чиктерлерд киргиле...

Ийнеде, малдыг усказын ажылында берген олар өшкүрүп чыгып, ажал-агыйым ба...

Өшкү олар малды дээрле-шип, Чашпал, өссөөн, хэ-кратын оштар, мыл бурзууп, кротын чир, хэ-лештин ка...

жеп турар. Чамдык малчынар ситен, тара шөдү чедисертир, олар-белчир бөксөраандыр дээр көөнүт аларган...

ПРОДУКЦИНЫ БҮДҮРҮП ТУРАП МАЛЧЫН КИЖИНИ ШАЛЫНЫ, БЮДЖЕТТЕН АМЫДЫРАП АШТАКЧЫНЫ ШАЛЫНЫНДА ЭВЭЭШ БОЛУП ТУРАП.

пер херек-тир. Кыштактаашкына бо чылдын бир дугаар кыри ажал-агыйым бирээжингеге...

душтур малчыларынн амдырал-чурттагалынн экинжидер, оларга ачыл-дузаны чогууру эвээжес көргүзөр журулу...

Будуручту дуналарыны кышкы улаке тургузу азырлаче шикиткеш, оларга бээр мал чечин ангылаша, арктанын...

внес дээш. Шап мыдыг чылдыг Кечна-оол атыг совхозтун малчылары амгы кыштактаашкына багай эвес беле...

СОВХОЗТАР: ында бөгүнгү байдал

АМЫДЫРАП НЕГЕП КЕЛГЕН

ӨРЕ-ШИРЕ БАШ АШКАН

Районун көдө ажал-агый эргелелини кол булгаатери Тамара Донгаковна Эртеннн тайылбырлар турарын...

ХАВАН ӨЗҮҮЧЕЛ, ҮНЧАЛЗА-ДАА КАРАЖАЛЫГ

«Бистин бурунгаар жегуейи турарымыстын бир чылдагаамы — ажылар, үчүс-содик эвес апарганымыста — деп «УТКА 25 чыла» совхозтун чоокта чаа томулаткан директору Валерий Донгакович Кызыл-оол саян турар. Эхарымсалга чок чорук эки чүвеге чедирбес дээрин билдирет. Совхоз бо чылын күрүнө мурунга 17 милдон рубль өрелди...

Кара-Салдык салаашкынына дык солуу болган. Алызында совхоз куш-шылдынын тазала-биле Улу-Хем районда эрине адимык ажал-агый бооп турар. Инда 1413 баш шээр мал, 178 баш иимыстыг бода мал, 50 хире чыгып бар бооп турар. Чер ажыла колдуунда сугтап ок.

Кара-Салдык салаашкынына дык солуу болган. Алызында совхоз куш-шылдынын тазала-биле Улу-Хем районда эрине адимык ажал-агый бооп турар. Инда 1413 баш шээр мал, 178 баш иимыстыг бода мал, 50 хире чыгып бар бооп турар. Чер ажыла колдуунда сугтап ок.

Р. Д. Кара-Сал совхозтун ажал-агыйын анализтеп, санаашкы чорудун көргөш, баштай колдестивтиг ажал-агый тарыштып салаанын кылган. О совхозтун амгы структурасын биле Улу-Хем районга салган. Ажал-агыйын шунту киржип болуп, мычала-даа, ажини баугаар совхозтун бар хөргөгүн 5 милдон 261 муу рубль болуп, машина-тракторуну, мал-маганын үлээр алар. Он 20 тууза ажал-агый чыгып, 30 тууза ажалдан акша-шылдыны, 50 туузу будурурагеге онажы бээр. Иччап келерге, улешир чүсө барык чок апар чыгып. Ажал-агыйын фондунда чок акша-көпөс барык-ла чок.

Хаагдыг акционериг ажал-агыйын хеврини адилталам «Арысканта» таарымчалыг дээрини экономист демеделген. Совхозтун ажалчылары ол нилтилеге кирерде билдирчирин кирер алар. Бо дээрге чаа ажал-агый болуру чыгажар. Оон жегуиерин чаа төнүчүзден орулгаамы санамыр журулу. Бир эсөрүлгү чок, ажал-агый улешир ажа-төриги чок болган таарымчалыг акционериг нилтиле таарымчалыг болуп берген дүжөр алар. Иччанган бо ошалай эржес кирерде, ажини бүртүп болжамалыг болуп журулу. Экин түшөөлөр дээр демедел чыгып, тургустуну келер болган хоолурадал чүп болурунун аргамин ол бээр журулу.

ЭКОНОМИСТЫН ҮШ САНАЛГАЗЫ. Совхозтарында эртериниктарынн ортуркаты аныг-аны. Таарымчалыг «Арысканта» совхозтун экономикаш Роза Дагланова Кежи-оол ЧӨРӨВӨ.

ЫГ ЧУРТТАП ЧОР МАЛЧЫН?

УЖЕН ЧЫДА КАДЫ ЧУРТТААШ...

Хамык укур кижинин ат-сымын ааарында эвес, кол-ла чүсө ажалынн түнелин, амдыралынн байдалын улуска чугаалап, тамиштары деп билер мен. Иччанган бир найраалдыг өгү-булсун дугайын солунга бижир бодал алар укурум ол. Амгы хунирде турар. Эрес-оол Чөнүкенович биле Бак-Хам Салак-овна Ондарлар мурунчак болган хоочун малчынар.

Моон мурундагы кыштын берге уружтарымын өөрлөнүп көргөш, хойжу өгү-буле бо чылды кыштактаашкына иек белекчеген. Эртен чылдын агаар-бойдуштун байланы берге, шаптыгык болза-даа, эс хунирине ача эртерилер, өгү-буле оолдары-биле демеичек, Эрбек шити ол иччап ситен кезип турган, барык-ла 20 тоннынн сарааттынн, кайжа-ла алган. Олар чымын, кузун Кызыл-Даш деп черде кыштан чыл, хураган кайжа-ла чурттаар бажынын септеш, кургаг өдети болуп ал, кайжааларынн көржини контарган, кургагыл алганар.

Иччанган бо өгү-буле хунду-дел бижирир болган эртенги белектер-биле хей удаа шаппадам, махтады келгенер. Эрес-оол Чөнүкенович биле Бак-Хам Салак-овна Ондарларынн ажал-агыйын турарын амгы хунирде махтады келгенер. Эртен чылдын агаар-бойдуштун байланы берге, шаптыгык болза-даа, эс хунирине ача эртерилер, өгү-буле оолдары-биле демеичек, Эрбек шити ол иччап ситен кезип турган, барык-ла 20 тоннынн сарааттынн, кайжа-ла алган. Олар чымын, кузун Кызыл-Даш деп черде кыштан чыл, хураган кайжа-ла чурттаар бажынын септеш, кургаг өдети болуп ал, кайжааларынн көржини контарган, кургагыл алганар.

Эси кижиге эш хей, эки атык ээ хей деп чугаа бол. Ол шып. Ону бистер, мычал, чыйн көргөн биз Чай-нын бай каан- эс хуниренинн бирээжинде найраалдыг өгү-булене алыгыга Эрес-оол өгү-буле тутканында бээр 30 чылдынн, агүн хэржеген өзүнн 50 хараанынын, ону пенсия хэржеген үзөренин байрыла болган. Алчылдар элбег-ле чорду, үр үеде макталдыг ажал-агый чорун үеде чымын улешир, дурту-төрүн хей болбайн катар. Шынал-ла, дөр шына-мэ терлерлерин уаус болуп, Олар чүгө Эрбектен эвес, а Кызылдан, Ссэрбатан эвес, а Гезметте, Сукпактан болган «с-ке-даа черлерден. Олар ол өгү-буледе ас-көжик, ийнегиз калкышылды, ажини быгыг чедишкынин кузунер. Оон-тогла, ар-шор туттууду турда, Эрес-оол Чөнүкенович баш-биле үеде берип турду.

Тамара ДОРЖУ. Кызыл хоорай.

БАГАЙ-ЛА, БАГАЙ-ЛА ДЭЭРГЕ БОЛУР БЕ?

Советү үеде кижилеринн хей-аздын калуур, оларын шаппаар-мактаар чорутар мынамы-ла көнүч эвес апарган бижирир болгай. Ол бола-на кижэ, совхозта професси-де комитетини ажалы мыш-кажы. Мен «О. Шынаа» совхозка үр-е ажалдан келдим. Ону бо үеде көрүп чор мен. Бистин совхозуусу мал «с-турер уталышымынн болуп турар. Иччанган зоотехниктеринн, мал эмилеринн кызымак ажылы, тура-соруу херек болгон байн катар. Иччап-даа болуп, оларын дегитеринн улуу, улу-лаа, бичин-даа хурааларга даянгаларга. «Мал эмилери кайжаыл-тыр. Чугаа акт бижирирге өй улус-тур бо. Ажылы багай-дыр, багай-дыр» дээрини чеже-даа амыннан кижидир мен.

Усказы багай, куш-дегелди арган, аарычама мал өлүп турбай катар. Ол дээрге селекция ажалынн багайи мышкымы. Санаашкынн эвээжес, мал санадык, кырган-диги, чылдуур, арган мал чылды каар, а олары кыш апынган баргылар-дыр. Мал аарбай турар деп чугаалап шылавам мен. Колдуларыны, хэрэ арчыгы кой болулар-дыр. Ону таргылаш, илгертерес дээр төмүз мал эмилеринн чымынн...

Малчылар ТҮЛҮШ. Тес-Хем район. «О-Шынаа» совхоз.

